

КРИТИКА

УДК: 316.334.55(497.16)(049.32)

Ратко Р. Божовић. *Природност села*. Никшић: Институт за социологију, Филозофски факултет. 2010.

Писац ове студије Ратко Р. Божовић угледни је црногорски социолог, сада у пензији. Носилац почасног звања професор емеритус, систематично је изградио импресивну биографију, стварајући у сенци, познатијег у јавности, београдског социолога културе Ратка Божовића, такође изврсног социолога и човека. Професор Филозофског факултета у Никшићу, Ратко Р. Божовић објавио је око 150 студија, чланака, рецензија и приказа у домаћој и иностраној периодици, те десетак вредних и запажених књига. Културна антропологија, стање и еволуција политичке културе и вешестранаја, социологија спорта и многа друга питања из различитих области, основне су преокупације Божовића у његовом не малом опусу. Уз многе дужности које је обављао у руководно-организационим делатностима на Универзитету Црне Горе био је више пута члан редакције часописа *Социологија* у Београду, а данас је члан њене међународне редакције.

Иако је проф. Божовић интелектуалац кога би пожелело свако друштво, његову најновију књигу *Природност села*, у издању Института за социологију Филозофског факултета у Никшићу 2010. године, немам намеру претерано хвалити. То не чиним из два разлога: први се састоји у томе што тиме несвесно умањујем њену несумњиву вредност, а други разлог је у високим професионалним нормама које је Ратко Р. Божовић вазда постављао. Ова књига представља збирку раније објављених ауторових радова складно повезаних у седам поглавља. Рецензију рукописа извршио је Милован М. Митровић, а поговор написао Светозар Ливада, такође један од доајена социологије села на читавом простору бивше Југославије. Већ ова констатација даје пуни научни легитимитет и сведочанство о стручном потенцијалу ове књиге.

Црвена нит која се провлачи кроз ову књигу јесте идеја аутора по којој у Црној Гори постоје

посебни природни услови – медитерански и планинско континентални – који уз особеност малог простора имају предности за једну изазовну и конкурентну туристичку понуду. Ову матрицу аутор провлачи кроз целу књигу, а да је није квалитативно унапредио ни приказао. Неподељени је утисак читаоца да је рад у већој мери високо мотивисана и прикладна презентација у служби туристичког и агро-бизниса, а мање социолошка студија, што је у основи била њена основна амбиција. Аутор на старомодан начин пише о добро познатим проблемима депопулације и деаграризације села, излажући се опасности да упркос информативној вредности књиге умањи њену вредност. Чини се да то и није могао избећи с обзиром да „рециклира“ и експлоатише општа места.

Уколико би издвајали кључне речи из опуса ове књиге, оне би биле *повратак селу, здрава храна и еко-туризам*. Међутим, магистрална нит размишљања уопште не би била спорна да аутор кључне идеје на заморан начин не 'врти у круг'. Штавише, референтни оквир као израз њиховог прожимања, одразио се на ауторову слику стереотипног и стерилног понављања идеја без аналитичке ширине и дубине. Аутор се, осим у неким деловима књиге, не позива на озбиљну научну литературу о селу, већ искључиво износи своје ставове, које поткрепљује новинарским чланцима путописног, површног и здраворазумског карактера. Ова околност је допринела уситњавању укупне анализе, која се овде даје из перспективе појединачних случајева и судбина појединих породица; на тај начин, створена су уопштавања сумњиве вредности. Следствено томе, књига врви од мисаоних конструкција које на неким местима имају за последицу погрешно закључивање. На пример, на 86. страни, аутор пише да је у периоду развијеног сточарства у селима, а занатства и, донекле, мануфактуре у градовима, било пожељније живети у брдским и планинским него у равничарским селима, која су ближе граду. Овим произвољним закључивањем заснованим на машовитости накнадне логике, аутор

губи из вида да нико не бира планинско село за живот. Она настају или спонтано или као у време исламизације постају станишта хришћанског живља, док су муслиманска била у равницама, на пашњацима и у близини путева.

Књига Ратка Р. Божовића представља плод посматрања чији је исход прегледна ретроспектива села заснована на његовом општем утиску који се стереотипно везује за ту тематику. Бројна општа места аутор није поткрепио властитим истраживачким поступцима и подацима, те ова чињеница оставља утисак о недостацима и мањкавостима књиге. Отклоном од квантитативне стране методолошког поступка, за рад који је претендовао да буде социолошки, аутор је битно умањило његову вредност. Садржај сеоског живота аутор пропорционално умањује и осиромашује, и то бавећи се исцрпном анализом пропратних појава и социјалних творевина које посматра често изоловано, дајући им несразмерно велик значај. Овај приступ у одређеној мери може представљати увођење читалаца у дату проблематику, с обзиром на међузависност културних и социјалних појава, уколико се у њему нађе функционална мера и у томе не претера. Међутим, аутор пише о свакодневном животу и масовној култури слабећи предметну изоштреност и фокусираност на циљ, при чему се удалио од битних тема села. На овај начин, аутор је сматрао да својим прилазом у објашњењу може помоћи студентима у савладавању других садржаја социологије. На овај начин, Божовић руралне теме видно прилагођава општој социологији и социологији културе, уместо да их са позиција ових дисциплина истраживачки осветљава. Прилагођавајући се студентском менталитету и њиховим потребама, аутор тематику села видно користи као средство у исказивању, познавању и појашњавању других области.

У додирима села и града, аутор је препознао значај и улогу интелигенције у мењању културних и еколошких навика у животу, како сталног тако и привременог боравка на селу. Међутим, није јасно зашто аутор у поднаслову „Недоумице око одређења појма 'интелигенција'“ пише на пуних пет страна (115–120) о интелигенцији, наводећи ауторе и уситњавајући проблем који није предмет књиге. Однос села и интелигенције Божовић приказује у амбивалентној аксиолошкој равни. Услед тога, није могао избећи неке недоследности у крајњем закључивању. Аутор даље држи, на 24. страни, да цивилизацијски додир с традиционалном учауреношћу села често у већој мери доводи до негативних него до позитивних последица, да би на бројним местима интелигенцију, која повремено долази у село, идеализовао до те мере да сматра да она ревитализује село у еколошкој и здравственој култури.

Приметно је да аутор робује стереотипу да је село природна и духовна оаза чистоте и да се

квари. Истовремено, уношењем властитог вредносног система, тј. полазећи од себе, Божовић тврди да интелигенција има позитивнији однос и већу потребу за чувањем природног амбијента од свих могућих облика загађивања (стр. 130). Уколико интелектуалци, који привремено бораве на селу (прим. З. Г.), производе на селу само за своје потребе и потребе своје породице, односно нису заинтересовани да производе за тржиште, утолико они бивају најупорнији и најдоследнији протагонисти производње квалитетне и здраве хране (стр. 131). Иако је овај став тачан, запитајмо се како онда поправити статус незадовољног сељака, па тиме и ревитализовати село. Статус сељака и његова тржишна позиција две су стране његовог достојанства и равноправности у укупној историјској перспективи до данашњих дана.

На жалост, Божовић појам интелигенције предимензионирао и недовољно вешто смешта у контекст ове књиге, те се ненамерно супротставља цивилизацијским процесима, иако се за њих залаже. Склоност ка посеђивању села, која се везује за све друштвене сталеже, Божовић приписује само интелигенцији, када апострофира стално боравање – послеподневно и за време викенда, за време годишњих одмора и принудних одсуства (стр. 127). Стварајући мит о њеној супериорности и вишем нивоу самосвести, Божовић тврди да интелигенција има запажену улогу на селу у покретању иницијатива за развој села, као што је изградња инфраструктуре и стварање других цивилизованијих услова живљења на селу. Обично интелектуалци, било да живе на селу било да су само пореклом са села, заједно са агилнијим сељацима представљају главне организаторе прогресивних акција на селу. Уз назнаку да ови наводи нису спорни, треба подсетити и на процесе разбијања таквих иницијатива који су последица глобализацијских процеса. Доиста су сељаци некад поправљали пукотине на каналима који цуре и вршили акције колективним прегнућима читавог села. Данас је завладала апатија, те се на већину проблема гледа кроз призму обавезе државе и тежиште се пребацује на отуђене центре бирократске моћи, где се од другог очекују санације и поправке. Данас, како малобројни остарели сељаци тако и привремено насељени интелектуалци бивају незаинтересовани за општи интерес: први не желе ништа да кваре, налазећи утеху у што мирнијем животу, а други долазе претвасходно да напуне гепеке. Божовићево тренутно искуство јесте драгоцено, идеја подстицајна, али не кореспондира с правилима и општим стањем.

Аутор вештачки поларизује сељаштво у маленом географском оквиру Црне Горе, те конструира моделе духовно–културне конфронтације равничарских и брдских села. Равничарска села, вели Божовић, трпе најезду „оригиналних

сељака“ њиховим силажењем с планина и брда у равнице (стр. 67). Пре би се могло закључити да урбани простори црногорских градова живе руралним животом, те се њихови становници ослањају на гајање повртарских култура у ширим агломерацијама градских предграђа. Но то нису додири различитих типова села, већ класична рурализација градова, специфична за ограничени и релативно мали простор Црне Горе.

Божовић налази да урбанизација равничарских села као и урбанизација градова чини урбано обједињавање, које се креће од градова па преко приградских насеља и тако све до самих села. Са изграђеном инфраструктуром и опремљеном комуникационом мрежом, ова села се све више изједначавају с градском средином (стр. 70). Овај потоњи став представља опште место и плод здраворазумског закључивања, а претходни став чак није ни типичан за црногорске прилике, бар кад је у питању физиономија додира града и села. Штавише, становници брдско-планинских села у мигрирању према граду углавном не запоседају централне градске зоне већ рурализују шире окружење подижући домаћинства на ободима градова.

Равничарска села, о којима Божовић пише, заправо су насеља која се налазе дуж магистралних путева, на плодним пашњацима и удолинама.¹ Ипак, њихови садашњи становници не представљају културну посебност, нити њихово село посебан равничарски тип. Запоседање равница у црногорским околностима, изузимајући нека подручја, последица су историјских али и савремених имовинско-правних аберација, и узурпаторских склоности, које су оствариване спонтано и стихијски у дужем периоду. У том смислу, неприкладна је конструкција равничарског типа села, које је у Црној Гори више хибридно насеље с елементима градског и сеоског живота. На концу, правилно запажање Божовића на 83. страни да читав рељеф Црне Горе представља само гола брда и планине, и уз то кршевит и стеновит крај уз само понегде помало равнице, упућује на извесну контрадикторност исконструисане поделе црногорских села на равничарска и планинска.

Добро је што је аутор довео у везу општи положај села с природом образовног система у ширем друштву. Међутим, апсолутно је спорно његово имплицитно оптуживање осмогодишњег образовања на селу за напуштање истог. Он сматра да је школа значајна степеница у развоју сеоског човека, који је подстакнут да се даље усавршава, те отуда и његова мотивација да напусти село. Сматрам да је већа трагедија кад се школа у селу гаси, уз добро познату чињеницу

да образовни систем одавно није прилагођен локалним потребама. Додуше, Божовић с правом констатује, на 160. страни, да експанзија школства доводи до екстензивног образовања, при чему пада његов квалитет уз све веће листе незапослених школованих људи у заводима за запошљавање. Ипак, није упутно доводити у питање општу истину о огромном значају основне школе у сваком селу. Такође, упркос бројним могућностима које данас пружа село, донекле је лицемерно препознавати у напуштању села искључиво антицивизацијски и антиприродни чин. Штавише, еманципаторски процес самореализације личности у историјској матрици тесно је везан с гравитирањем становништва према граду, као цивилизацијској и културној творевини. Проблем није у образовању – упркос потреби за бројним корекцијама – већ у маргинализацији и запустелости села и неприлагођености образовних процеса локалним потребама; једном речју, проблем је у потцењивању села, и то не долази од младих већ од оних који су традиционално најодговорнији да брину о усклађености друштвених структура.

У наслову књиге *Природност села*, Божовић је наговестио вредносну аспирацију и правац кретања којим би требало да стреме људске потребе. Међутим, путања кретања становништва, посебно младог и репродуктивно способног, показује обрнут смер, јер су градови цивилизацијски одувек привлачили људе. Изимним случајевима у западној Европи, попут склањања виших слојева од смртносних епидемија током историје и данашња zasiћеност у досегнутој граници урбаног раста и отуђења, ипак не сведоче да је напуштање градова општа тенденција популацијске мобилности. Стога у књизи не видимо коначно решење проблема, осим у стратегији да се ’једном ногом’ буде у селу, а ’другом ногом’ у граду. На овај начин, сви ми, па и сам аутор, хвалимо село, али егзистенцију и самореализацију остварујемо у граду. Потребно је да се сељак, у мери којој је то могуће, задржи на селу рационалним мерама државне политике, јер се тешко враћа у село када га једном напусти. Отуда је појам ревитализације села сумњив и недоречен, те је више духовна артикулација и образац мишљења проистекао из града прилагођен његовим основним потребама.

У књизи је видљива идеологизација, јер се на стереотипан начин, уз потцењивачки однос према некадашњим кадровцима, искључиво оптужује комунистички систем за уништавање села. Ничим не спорећи погубност тог поретка по статус села, дужан сам кориговати неке наводе у књизи. Божовић апострофира, на 58. страни, големим значајем древних градова Котора и Цетиња за културу Црне Горе, констатујући да их је комунистички поредак „неприродно“ индустријализовао да би им културу умртвио и упросречио. Зашто ау-

¹ Изузимајући малобројна села у Бјелопавлишкој, Зетској и Плавској равнини.

тор није поменуо и „штетан“ утицај некадашњег гиганта, цетињског „Обода“, који је био препознатљив и изван некадашње СФРЈ, те представљао узор и носио бољу егзистенцију за становништво оба наведена града?

Аутор пише о послератној дириговано-политичкој акцији, на 135. страни, која је уназађивала црногорско село и пољопривреду. Иако је то тачно, аутор се могао осврнути и на другу, позитивну, страну медаље, и написати да је идеолошко друштво у деценијама после Другог светског рата било веома отворено, омогућивши сељачкој деци школовање и студирање. На неким местима аутор апострофира погубан утицај неуге комунистичко-партијске бирократије на изгаство људи са села и из пољопривреде, што води до закључка да је положај сељака и пољопривреде, пре и после владавине тог тоталитарног система, био увек примеран. Да ли треба помињати да је чак и у развијеној Америци на делу разарање пољопривредних система, уз нестајање 35.000 фарми годишње и невиђену урбану миграцију? Штавише, аутор је требало да уочи и на црногорском примеру штетан утицај глобализације и разарање малих локалних заједница, што уистину изостаје у овој књизи.

У поговору ове књиге, Светозар Ливада констатује, да занемарујући село, Црна Гора храну увози, људе извози, а поља не обрађује ваљано (стр. 186). Уништена пољопривреда и село одраз су специфичног „социјалног угара“, при чему земљу која је несређена неко ипак поседује, а нико је не обрађује (Ливада 2010: 187). Аутор је указао на чињеницу да је одлазак млађег и претежно мушког становништва у свет, и то под различитим историјским околностима, феминизирао и сенилизирао пољопривреду, и тако је битно ослабио. Падајући на нејака плећа жена и старијих мушкараца, остваривао се убрзан процес њеног уништавања.

Вредност ове студије састоји се у културолошкој опсервацији свих проблема о којима Божовић пише. Ова врста наобразбе помогла је аутору у проициљивом указивању на специфичан аспект инфериорности и статичности омладине у односу на њихове родитеље. Без обзира на виши ниво образовања у односу на њих, стање црногорског друштва допринело је дезоријентисаности омладине која нема избор као што су имали њени родитељи. Данашњи структурни поремећаји, бежање од пољопривреде и напуштање егзистенције наслеђене од родитеља, довели су у „пат-позицију“ младе људе, којима су промотивни канали затворени јер немају могућност избора да раде у индустрији, попут њихових мајки и очеве. Њихова просторна, вертикална и хоризонтална мобилност је блокирана у поливалентној стихији друштвене и културне кризе. Следиствено томе, Божовић

с правом констатује да без отворених канала социјалне промоције младих на селу и без ослонаца на њих, није могућа ревитализација села. Уз то, аутор је пружио културне моделе за достојнији живот, према којима би боравак у природи уз остваривање разумног интереса, и без сувишног напрезања, довео човека у везу са специфичним продуктивним задовољством.

Наглашавањем значаја екологије, аутор проналази прихваћиву и општеусвојену формулу културних потреба везаних за село, уз потребу за друштвеном подршком и афирмисањем ове идеје. Привремени и стални доласци на село морају побудити, по Божовићу, ангажман људи у виду бављења ситном пољопривредом или у виду реновирања кућа и кућишта. Овај детаљ је важан, ма колико изгледао као „иницијатива на парче“, како Божовић добро уочава; и сâм сам приметно да црногорско село, иако је деаграризовано, није замрло, као што су одумрла, нпр. села у источној Србији. Док год се долази лети из градова – село има шанси да функционише у новом облику и под другачијим околностима.

Прилично сам сагласан са запажањем Божовића да млади имају одбојност према пољопривреди, али не и према селу и животу у њему. Овим запажањем аутор је допринео разобичавању стереотипних заблуда о општем анимозитету младих према селу. Божовић се с правом држи правца размишљања да су демографски процеси у, територијално малој, Црној Гори штетни по ту земљу уколико су стихијски, ирационални и неосмишљени, и то захваљујући немару или погрешној државној политици. Такви процеси не само да изазивају поремећаје у социјалној структури, већ подстичу неравномерност у развоју региона, јер долази до губитка људских ресурса у неким крајевима. Информативној вредности књиге доприноси навођење Подгорице и њеног експлозивног раста становништва, као примера свеколиког урбаног раста. Овај град је имао свега 48.417 становника 1948. године, да би тај број нарастао на 152.025 становника 1991. године. Уз то, у Црној Гори има девет изразито малих градова са испод 1.000 становника, док два града – Подгорица и Никшић – насељава више од 50% укупног градског становништва (стр. 105–106). Приливом становништва у Подгорицу испражњен је огроман простор, посебно у северном региону. У конституисању оваквог асиметричног друштвеног, радног и демографског простора, аутор је велико пространство осталих делова повезао с губитком људских ресурса, који су главни чинилац развоја, те упућује на растући јаз између развијених и неразвијених подручја.

Очигледно је да је аутор у обради књиге могао боље искористити своје, не мале, аналитичке способности, ширину наобразбе и социолошку

имагинацију, која му није страна. У књизи су изостали како делови његовог властитог емпиријског истраживања, тако и етнографско-историјски прилаз, као и приказ савременог стања црногорског човека; тиме би етно-методолошка перцепција села, којом се служио Божовић, још више дошла до изражаја. Ипак суштина и, надасве, порука ове књиге налазе се у хуманизму живљења, инспиративном и исправном правцу стратешких циљева

ка осмишљавању модела заједнице као модерне насеобине. Кроз прожимање и додире сеоских, приградских и градских насеља, аутор је упозорио на природу културних, социјалних, економских и политичких девијација и указао на потребу да се ова материја сагледа целовито, повезано и вишеслојно.

Зоран Гудовић